

ARAP DİLİNDE "FIKHU'L-LUGA" VE " İLMU'L-LUGA" TERİMLERİNİN KULLANIMI, TANIMI, KONUSU VE GAYESİ

Ramazan DEMİR*

Özet

Bu makalede ilk ve çağdaş dönem Arap dili bilginleri arasında fikhü'l-luga ve ilmu'l-luga terimlerinin kullanımı konusu incelendi. Söz konusu terimlerin tanımı, konusu ve gayesi üzerinde duruldu. İlk dönemde fikhü'l-luga ve ilmu'l-luga ayırımı bulunmamaktadır. Bu ayırım, daha çok çağdaş Arap dili bilginlerinin bir kısmı tarafından yapılmıştır. Söz konusu ayırım da ilk dönem Arap dili bilginlerine ait dil çalışmalarının batı üzerinden okunup, Batı'daki filoloji (philology) ve dilbilim (linguistic) terimlerinin tercüme edilerek Arap diline uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple öncelikle Batı'da bu terimlere atfedilen anlam üzerinde duruldu. Akabinde Arap dili çalışmalarının ilk döneminde böyle bir ayırımın bulunup bulunmadığı hususu irdelendi. Daha sonra çağdaş dönemde yapılan ayırımın ne kadar doğru olduğu tartışıldı.

Anahtar Kelimeler: el-Luga, Fikhü'l-luga, Ilmu'l-luga, Dil, Arap Dili, Filoloji, Dilbilim, Linguistik

Usage, Definition, Subject, and Goals of the Terms "Fıqh al-Lughah" and "İlm al-Lughah" in Arabic Language

Abstract

This article aims to study the use of terms such as fıqh al-lughah and 'ilm al-lughah by early and contemporary scholars of the Arabic language. The definition, content and object of these terms are reviewed. In the early periods, there is no distinction of fıqh al-lughah and 'ilm al-lughah. This distinction is identified by some modern scholars of the Arabic language after reading early studies of the Arabic language through western literature and translating and adopting western concepts of philology and linguistics to the Arabic language. Therefore, first of all, the meaning of the concepts in western terminology is scrutinized and then the question of whether there is such a distinction in the early period of Arabic language studies is examined. Finally the point that to what extent modern distinction of fıqh al-lughah and 'ilm al-lughah reflects the reality is discussed.

Keywords: al-Lughah, Fıqh al-lughah, 'İlm al-lughah, Language, Arabic Language, Philology, Linguistic

Giriş

İslâm düşüncesinin ve İslâmî ilimlerin Kur'ân'ın gölgesinde doğup geliştiği şüphe götürmeyen bir gerçektir. Çünkü Müslümanlar, kutsal kitapları olan Kur'ân-ı Kerim'i sadece namazlarda ve çeşitli ortamlarda okunan bir metin

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
(ramadandemir76@hotmail.com)

olarak değil tam aksine Müslüman ferdin ve toplumun hayatını her yönüyle düzenleyen bir kitap olarak algılamışlardır. Bu algılama biçimi, Müslüman âlimlerin Kur'ân'ın metnini doğru ve tam olarak anlamak için yoğun mesâî sarf etmelerine sebep olmuştur.

Kur'ân'ı gerçek anlamda anlama ve onu koruma; konuşmada ve Kur'ân kıraatinde görülen hataları (lahn) ortadan kaldırma düşüncesi, Arap dili bilginlerini Kur'ân'ın indiği dili yani Arap dilini her yönüyle kapsamlı ve derin bir bakış açısıyla incelemeye sevk etmiştir. Arap dili bilginleri tamamen kendilerine has yöntemlerle Kur'ân'ın metni üzerinden Arap dilini uygulamalı bir şekilde incelemişlerdir. Bu araştırmalar neticesinde Arap dili bilginleri, bize genel olarak dil özel olarak da Arap dili ile ilgili zengin bir literatür mirası sunmuşlardır. Bu bağlamda Arap dili bilginleri çalışmalarında *fikhu'l-luga* ve *ilmu'l-luga* terimlerini kullanmış hatta İbn Fâris ve Seâlibî gibi müellifler eserlerinin isimlerinde *fikhu'l-luga* terimine yer vermişlerdir.

İşte bu çalışmada *fikhu'l-luga* ve *ilmu'l-luga* terimlerinin Arap dili bilginleri arasındaki kullanımı tartışılacak, söz konusu terimler tanım, konu ve gaye açısından ele alınacaktır.

İbn Fâris (ö. 395/1004), Seâlibî (ö. 429/1038), Suyûfî (ö. 911/1505) gibi Arap dili bilginleri dil ile ilgili olarak yaptıkları çalışmalarda doğrudan bu terimleri kullanmış olmakla birlikte İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve daha birçok bilgin genel olarak aynı mevzular üzerinde durmakla birlikte söz konusu iki terimi kullanmamışlardır. Yani erken kabul edilebilecek dönemde yazılan eserlerde işlenen konulara bakıldığında bu iki terim arasında net bir ayırım yapılmadığı hatta bu iki terimin aynı anlamda ve birbirinin yerine kullanıldığı kolaylıkla görülecektir. Bu noktada söz konusu ayırımın nereden kaynaklandığı sorusu zihne takılmaktadır. Bu sorunun cevabı çalışmamızın ileriki bölümlerinde detaylı bir şekilde aranacaktır. Burada şu kadarını söylemek gerekirse bu iki terim arasındaki ayırım çağdaş dönemde filoloji (philology) ve dilbilim (linguistic) terimleri için Batı'dan yapılan tercümeden kaynaklanmaktadır. Nitekim çağdaş Arap Dili bilginleri arasında yer alan Ali Abdulvâhid Vâfî filolojiyi Arapça'ya *fikhu'l-luga*; dilbilimi (linguistic) ise *ilmu'l-luga* şeklinde tercüme etmektedir. Hatta bu çağdaş dil bilgininin *fikhu'l-luga* ve *ilmu'l-luga* adlarında iki farklı eseri bulunmaktadır.

Batılılar dili inceleyen iki bilimi birbirinden ayırırlar. Bu iki bilim, dilbilim (linguistic) ve filoloji (philology)dir. Bu sebeple konunun daha açık bir biçimde anlaşılması için Batı'da filoloji (philology) ve dilbilim (linguistic) terimlerine atfedilen anlam üzerinde durulacaktır.

I- Batılı Dilcilere Göre Filoloji (Philology) ve Dilbilim (Linguistic) Terimleri

Filoloji (philology) ve dilbilim (linguistic) ayırımını anlamak için bu iki terimin nasıl ortaya çıktığını incelemek gerekir. Çağdaş Arap Dili bilginleri de bu iki terimi Batılı dil tarihçilerinden almışlardır. Dolayısıyla işin hakikatini anlamak Batılı dil tarihçilerinin bu konuda ne söylediğini öğrenmekten geçer. Bu sebeple Batı'da dilbilim tarihinin doğuş serüveninin genel çerçevesi çizilecektir. Ancak Batılılara bu konuda katkıda bulunan Doğulu dil bilginlerinin görüşlerine de yer verilecektir.

Eski Yunanda dil çalışmaları felsefenin bir kolu olarak anlaşılıyordu. Dil çalışmalarında Aristo mantığına dayanan felsefî bir yöntem takip ediliyordu. Bunun doğal sonucu olarak da ilk dil çalışmaları Yunan filozoflarına aittir. Tabi ki Eflatun ve Aristo bu hususta öne çıkan filozoflardır. Bu dönemde dil ile ilgili konular aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda dilin orijini, dil düşünce ilişkisi, adlar ile nesnelere arasında doğal bir bağ olup olmadığı, kelimelerin kökeni, kelime çeşitleri tartışılan meseleler arasında yer almıştır.¹

Romalılar, Yunanlıların gramer konusunda yaptıklarını Latinceye uygulayarak işe başlamışlardır. Bu sebeptendir ki Romalılarda dilbilim üzerindeki çalışmalar daha çok Yunanlıların etkisinde ve onların yaptıklarını tamamlayıcı nitelikte olmuştur.²

Batı'da dilbilim çalışmalarının gelişmesinde Eski Hintlilerin geliştirdikleri yöntem önemli bir yer tutar. Eski Hint'te dil ile ilgili ilk çalışmalar kutsal metinleri olan Vedaların doğru okunup anlaşılması ve nesilden nesile doğru bir şekilde aktarılması çabalarına dayanır. M.Ö. IV. yüzyılda Hindistan'da yaşayan ünlü Hint dil bilgini Panini, Sanskritçe'nin dil bilgisi kurallarını belirlemiştir. Sanskritçe ile ilgili 4000 kadar kuralı ve söz varlığına ait yazıları bir araya getiren bir dil bilgisi kitabı bırakmıştır. Panini'nin görüşleri batı dünyasında hala kabul görmekte ve onun geliştirdiği bazı kavramlar hala kullanılmaktadır.³

Dilciler, filolojide uygulanan ilk yöntemin M.Ö. III. asırda eski İskenderiye ekolünün geliştirdiği yöntem olduğunu kabul eder. Bu yöntem eski Yunan şiirinin açıklanması ve içinde geçen kelime ve kavramların yorumlanmasına dayanıyordu. İskenderiye ekolü dilcileri, Homeros ve diğer şairlerin

1 Mehmet Aydın, *Dilbilimin El Kitabı*, İstanbul: 3F Yayınevi, 2007, s. 20; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1990, I, 17; Süheyla Bayrav, *Yapısal Dilbilimi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969, s. 22.

2 Abduh Ali İbrahim er-Râcihî, *Fıkhu'l-luga fi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Beyrut: Dâri'ü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1392/1972, s. 12; Mehmet Aydın, *Dilbilimin El Kitabı*, s. 20; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, I, 18.

3 Mehmet Aydın, *a.g.e.*, s. 16-17; Doğan Aksan, *a.g.e.*, I, 18; er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 12.

şiiirlerini şerh etmiş ve çalışmalarını eski metinlerin tesisine ve bu metinlerin yorumlanmasına yoğunlaştırmışlardır.⁴

Batı'da 19. yüzyıla varana kadar dilcilik alanındaki araştırmalar eski Yunanca ve Latinceye dayanıyordu. Eski Hint dili Sanskritçenin bulunmasıyla Batı'da dil çalışmaları yeni bir döneme girdi. 1786'da Bengal'de yüksek mahkemede hâkim olarak çalışan Williams Jones, Yunanca, Latince ve Sanskritçe dillerinin birbirine benzediğini hatta aynı kaynaktan türemiş tek bir dil olduğunu ileri sürmüş ve ortaya attığı varsayım büyük ilgi uyandırmıştır. Böylece Sanskritçe'nin tanınmasıyla dilbilimde yeni bir çığır açılmıştır. Söz konusu üç dilin birbirine yakın olduğu daha önce Hindistan'da yaşayan bir Cizvit papazı olan Coeurdoux tarafından 1767 yılında dile getirilmiş ancak onun bu iddiası fazla yankı uyandırmamıştı.⁵

Dillerin birbirleriyle ilişkisi anlaşılınca dil araştırmalarında karşılaştırmalı dilbilim biçiminde adlandırılan yeni bir dönem başlamış oldu.⁶

Sanskritçenin bulunması günümüzde bilinen çerçevesiyle filoloji teriminin doğmasına sebep oldu. Filoloji teriminin söz konusu çerçevesini eski metinlerin yazılı şekillerini inceleme; kültür ve medeniyetin etüt edilmesinde dili araç olarak kullanma şeklinde çizmek mümkündür.

İşte 19. yüzyılın son çeyreğine girilirken Batı'da çağdaş Arap dilcileri tarafından Arapça'ya *fıkhü'l-luga* diye tercüme edilen filolojinin sınırları çizilmiş ve *filoloji* ile *linguistik* ayrımı yapılmaya başlanmıştır. Sanskritçenin incelenmesi dil araştırmalarının esasını teşkil etmiştir. Sanskritçe, dil ile ilgili olarak yaptıkları her çalışmada Batılı dilciler için temel başvuru kaynağı olmuştur.⁷

"Filoloji (betikbilim) her şeyden önce betikleri belirleyip saptamak, yorumlamak, açıklamak ister ve bu inceleme aracılığıyla yazın tarihi, töreler, kurumlar vb. ile de uğraşmaya yönelir."⁸

TDK'da filoloji için "dili ve yazılı belgeleri dil ve tarih açısından inceleme, dil yoluyla bir toplumun kültürünü inceleyen bilim"⁹ şeklinde yapılan tanımda görüldüğü gibi filoloji dili, dilin kendisi için incelemeyi amaçlar. Çünkü filolojinin birincil amacı, okunup anlaşılmasında güçlük duyulan metinleri açık-

4 er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 12-13.

5 Süheyla Bayrav, *Yapısal Dilbilimi*, s. 24.

6 er-Râcihî, *Fıkhü'l-luğa*, s. 14; Mehmet Aydın, *Dilbilimin El Kitabı*, s. 23.

7 er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 15-16.

8 Ferdinand De Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Ankara: TDK Yay., 1976, I, 21.

9 *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Ankara 2005, s. 704.

lamak, onları canlı tutabilmek için gereken çabaları göstermektedir.¹⁰ Yani dil, filolojide amaç değil araçtır. Başka bir gayeye ulaşmak için dili bir araç olarak inceleyen filolojinin nihaî amacı edebiyat, edebî metinler, kültür ve medeniyettir. Halbuki dilbilimde amaç, dilin incelenmesidir.

Süheyla Bayrav da filolojinin konusu ve inceleme alanları ile ilgili olarak şu bilgileri aktarır:¹¹

"Metinlerin bulunması, okunması ve yazmaların betimlenmesi,

Bir metnin kaç rivâyeti varsa, onları karşılaştırma, eleştirme, sınıflandırma ve yayımlama,

Anlamı değişmiş ya da unutulmuş kelimelerin ve deyimlerin açıklanması,

Metnin nerede ve ne zaman yazıldığını araştırma. İçerik ve biçim açısından başka eserlerle ilişkileri varsa onları belirtme. Kaynakları arama, sanat değerini inceleme: yapı, üslup, söz sanatları bakımından özelliklerini gösterme.

Edebiyat dışı insan bilimleriyle ilişkisi varsa başka bir deyişle, onlara geç sağlıyorsa, bu noktaya dikkat çekme. Düşünce tarihi açısından değerlendirme."

Dilbilimin (linguistik) en açık ve en kısa tanımı "dilin bilimi" ya da "dilin bilimsel olarak incelenmesi" biçiminde yapılabilir.¹²

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde dilbilim, "dillerin yapısını, gelişmesini, dünyada yayılmasını ve aralarındaki ilişkileri ses, biçim, anlam ve cümle bilgisi bakımından genel ve karşılaştırmalı olarak inceleyen bilim, lisâniyât, lingüistik" şeklinde tanımlanmaktadır¹³

Ana hatlarıyla dilbilim, insanın dil melekesini incelemeyi, dil davranışına açıklayıcı kuramlar geliştirmeyi, insan dillerini en kapsamlı bir biçimde betimlemeyi ve bunun için gerekli araç ve teknikleri geliştirmeyi amaçlar.¹⁴

Elimizdeki veriler, dilbilim teriminin ilk kez 19. yüzyılın ortalarında kullanıldığını gösteriyor, ancak dil çalışmalarının en az 2500 yıl eskilere uzandığı bilinmektedir.¹⁵

10 Süheyla Bayrav, *Filolojinin Oluşumu*, s. 1.

11 Süheyla Bayrav, *Filolojinin Oluşumu*, s. 2.

12 Doğan Aksan, *a.g.e.*, TDK Yay., I, 14; Ahmet Kocaman, *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*, Ankara Dil Derneği Yay., 2006, s. 9.

13 *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Ankara 2005, s. 529.

14 Ahmet Kocaman, *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*, s. 152.

15 Ahmet Kocaman, *a.g.e.*, s. 9.

19. asrın sonlarından itibaren dilbilimin (linguistik) sınırları açık bir şekilde şekillenmeye başlamıştır. Burada Batılı üç büyük dilci öne çıkmaktadır. Bunlar Ferdinand De Saussure, Leonard Bloomfield ve Edward Sapir'dir.¹⁶

Dilbilim kurucusu kabul edilen İsviçreli dilbilimci Ferdinand De Saussure (1857/1913)'a gelene kadar eski dönemlerde dil çalışmaları özellikle felsefenin bir alt alanı olarak görülüyordu. Saussure, dilbilime kendi kimliğini kazandırmak için, "dili kendi içinde kendisi için inceleme" ilkesini benimsemiştir. Daha sonra Batı'da dilbilim çalışmaları bu ilke doğrultusunda yoluna devam etmiştir.¹⁷

Dolayısıyla dilbilimin konusunu, Saussure'in belirttiği gibi dilin kendisi oluşturmaktadır. Dilbilim sadece belirli bir dili incelemeyiz. Tam aksine onu iletişimde kullanan insanların konumu ne olursa olsun dili bütün yönleriyle inceleme konusu yapar.

Filoloji, sadece yazılı dili ve vesikalari inceler. Ancak dilbilim ister yazılı olsun ister başka şekillerde olsun dilin tüm formlarını inceler.¹⁸

Dili kendi içinde kendisi için inceleyen Saussure, aynı zamanda dilbilimi filolojiden ayırmış oldu.

Böylelikle Batı dünyasındaki filoloji ve dilbilim tarihi çalışmalarının genel çerçevesi çizilmeye çalışıldı. Batı'da filoloji ve dilbilime yüklenen anlamlara ve bu iki terim arasındaki farklara işaret edildi. Daha önce Çağdaş Arap Dili bilginlerinin bu iki terimi *fıkhul-luga* ve *ilmul-luga* diye Arapça'ya tercüme ettikleri belirtilmişti. Şimdi bu iki terimin Arap dilindeki kullanımı incelenecektir.

II- Arap Dilinde Fıkhul-Luga ve İlmul-Luga Terimleri

Arap dilinde *fıkhul-luga* ve *ilmul-luga* terimlerinin kullanımını ilk dönem ve çağdaş dönem olmak üzere iki ana döneme ayırmak mümkündür. Söz konusu terimlerin kullanıldığı bu iki dönem üzerinde sırasıyla durulacaktır.

A- İlk Dönem

Fıkhul-luga terimi bildiğimiz kadarıyla ilk olarak hicri IV. asırda İbn Fâris (ö. 395/1004) tarafından kullanılmıştır. Hatta İbn Fâris, bu terime *es-Sâhibî fi fıkhil-luga ve sünenil-'Arab fi kelâmihâ* adlı eserinin isminde yer vermiştir.¹⁹ Aynı terim *Fıkhul-luga ve esrâru'l-'Arabîyye* isimli eseriyle meşhur olan Ebû Mansûr es-Se'âlibî (ö. 429/1038)'de de görülmektedir. Erken dönemde bu iki

16 er-Râcîhî, *Fıkhul-luga*, s. 19.

17 Ahmet Kocaman, *a.g.e.*, s. 9, 11.

18 Mahmûd es-Sa'rân, *İlmul-luga*, Dımaşk: Matbaatu'r-Ravda, 1415/1994, s. 337.

19 İbn Fâris, *es-Sâhibî fi fıkhil-luga ve sünenil-'Arab fi kelâmihâ*, Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1324/1910.

kitap dışında bu terimi isim olarak taşıyan başka bir esere rastlanılmamaktadır.

İbn Fâris ile aynı dönemde yaşayan İbn Cinnî (ö. 392/1002)'nin *el-Hasâis* adlı eseri genelde dil özelde ise Arap dili konularını incelemede bir usûl oluşturma hususunda yukarıda zikri geçen iki eserden daha çok söz sahibidir. Bununla birlikte İbn Cinnî'nin, söz konusu eserinde *fıkhu'l-luga* teriminden pek bahsetmediği görülmektedir.

Bu araştırmada *fıkhu'l-luga ve ilmu'l-luga* terimlerinin anlam ve muhteva-sının incelenmesinde yeterince ışık tutacağı mülahazasıyla bu üç eser üzerinde durulacaktır.

Suyûtî (ö. 911/1505) de *el-Muzhir fi ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ* isimli kitabında bu terime yer vermiştir. Ancak onun bu eseri daha önce göz ardı edilmiş birçok konuyu gün yüzüne çıkarmasıyla ve Arap dili konularını kapsamlı ve kuşatıcı bir şekilde ele almasıyla birlikte kendisinden önceki Arap dili bilgilerinin bir arşivi niteliğindedir. Dolayısıyla *el-Muzhir*, sadece bir müellife nispet edilecek bir yöntem sunmamaktadır.

Ayrıca çalışmanın bu bölümü Arap dili araştırmalarında söz konusu iki terimin ilk defa kullanıldığı dönem ile sınırlandırılacaktır. Suyûtî ise hicri dokuzuncu asırda yaşamıştır. Dolayısıyla *el-Muzhir* diğer eserlere göre geç dönem sayılır. Bu sebeple yukarıda zikri geçen üç eser ile yetinilecektir.

Şimdi şu sorunun cevabını arayalım. Acaba İbn Fâris, Seâlibî ve İbn Cinnî'nin eserleri nasıl değerlendirilecektir? Söz konusu eserler, *fıkhu'l-luga*'nın konusuna mı yoksa *ilmu'l-luga*'nın konusuna mı girer ya da Batılı deyişle filolojinin konusuna mı yoksa dilbilimin konusuna mı girer? İbn Fâris ve Seâlibî, *fıkhu'l-luga* terimini Batılıların kullandığı filoloji anlamında mı kullanmışlardır?

Öncelikle şunu belirtelim ki hem İbn Fâris hem de Seâlibî *fıkhu'l-luga* teriminin tanımını yapmamışlar ve onun anlamından söz etmemişlerdir. Ancak söz konusu eserlerin muhtevalarını incelediğimizde yukarıda sorduğumuz sorulara cevap bulabiliriz.

İbn Fâris'in *es-Sâhibî fi fıkhi'l-luga ve süneni'l-'Arab fi kelâmihâ* adlı eserinde işlediği konular kabaca dilin orijini yani dilin ortaya çıkışının keyfiyeti, gelişimi, Arap dilinin üstünlüğü ve lehçeleri gibi dil ile ilgili genel konular; sesbilim, sarf, nahiv, delâlet, üslup ve belâğatın içinde yer alan mevzular şeklinde özetlenebilir.²⁰

20 Geniş bilgi için bkz. İbn Fâris, *es-Sâhibî fi fıkhi'l-luga ve süneni'l-'Arab fi kelâmihâ*, Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1324/1910.

es-Se'âlibî'nin *Fıkhu'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye*'de incelediği konulara gelince eserin isminden de anlaşılacağı üzere iki ana bölüme ayrılabilir. Eserin ilk bölümü kelimelerin anlamlarının ele alındığı bir tür özel sözlük mahiyetindedir. Müellif *fıkhu'l-luga* adını verdiği bu bölümü 30 alt başlığa ayırmıştır. Her başlık altında belirli bir alan içinde yer alan kelimeler toplanmıştır.²¹

es-Se'âlibî, eserin ikinci ana bölümünü oluşturan *Esrâru'l-Arabiyye*'de büyük oranda İbn Fâris'e dayanmıştır. Nitekim bazı bölümleri başlığını bile değiştirmeden İbn Fâris'ten nakletmiştir. Bu sebeple es-Se'âlibî'nin eserinin bu bölümünün muhtevasının İbn Fâris'in kitabında yer alan muhtevayla hemen hemen örtüştüğü söylenebilir. Bununla birlikte her iki eserin yer yer farklı konular ve başlıklar içerdiğini söylemek de mümkündür.

İbn Cinnî ise *el-Hasâis*'te genel olarak dil, özel olarak da Arap dilinin meselelerini kapsamlı ve derin bir bakış açısıyla incelemiştir. Dolayısıyla *el-Hasâis*, diğer iki esere göre muhteva olarak daha geniş, meselelere bakış açısı bakımından daha derin ve daha üreticidir. Mevzuları ele alış biçimi açısından bir yöntem geliştirme konusunda da daha yetkindir. İbn Cinnî, günümüzdekiler de dâhil olmak üzere kendisinden sonraki Arap dili bilginleri üzerinde daha etkili olmuş bir dil otoritesidir. Modern dilbilimcilerin yaptığı tanımla neredeyse örtüşecek şekilde Arap dili bilginleri arasında dilin tanımını yapan ilk dilcidir.²²

Bununla birlikte İbn Cinnî'nin eserine *fıkhu'l-luga* adını vermemesi ve bu terimden söz etmemesi o dönemde *fıkhu'l-luga* ıstılahı üzerinde bir ittifak olmadığını delili sayılabilir.

Her üç eserin ortak özelliği sadece dilin bir alanı ile ilgili olmamasıdır. Yani bu eserler müstakil bir nahiv, sarf veya belağat kitabı değildir. Ancak nahiv, sarf, belağat vb. lisâni ilimlerin konularından bahsederler. Aynı şekilde bu eserlerde konuların ve meselelerin ele alınış biçimi iç içe girmiştir.

Netice itibariyle denebilir ki her üç eser Batılıların anladığı şekliyle filolojinin kapsamı içerisinde mütalaa edilemez. Çünkü daha önce belirtildiği gibi filoloji, sadece yazma eserleri ve vesikaları inceler; metnin tesisi ve tespitiyle ilgilenir; okunup anlaşılmasında güçlük duyulan metinleri açıklamaya çalışır. Daha çok ölü dilleri ve eski yazılı metinleri ele alır. Sadece Hint Avrupa dil ailesine mensup diller arasında mukayeseler yapar.

Arap dili bilginleri ise dili bir gaye için incelemişler. Ancak bu gaye Kur'ân'ın nassını ve Allah'ın muradını anlamaya yönelik olup filologların

21 Geniş bilgi için bkz. Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Fıkhu'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye*, (şrh. Yâsîn el-Eyyûbî), Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1419/1999.

22 Geniş bilgi için bkz. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, (thk. Muhammed Alî en-Neccâr), Beyrut Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1371/1952; er-Râcihî, *Fıkhu'l-luga*, s. 11.

güttüğü gayeden tamamen farklıdır. Çünkü Arap dili bilginlerinin dili incelemedeki amaçları metnin kendisini anlamaktır. Bu da nihayetinde dilin bizzat kendisini anlamaya çalışmaktan başka bir şey değildir. Nitekim çağdaş dilbilimin kurucusu kabul edilen Ferdinand De Saussure'un "*dili kendi içinde kendisi için inceleme*" temel ilkesiyle kastettiği de budur. Filolojide gaye ise dil üzerinden bir toplumun örf ve adetlerine, kültür ve medeniyetine ulaşmaktır.

Arap dili bilginleri sadece yazılı, eski ve ölü dili değil konuşulan, canlı ve yaşayan dili incelemişlerdir. Hatta Arap dili çalışmalarının başlamasının ana nedeni konuşma dilinde ve kırâatte görülen hatalar (lahn) ve konuşulan dilin fasih dilden uzaklaşmasıdır. Aynı şekilde Arap dili bilginleri, çalışmalarında hemen hemen günümüz dilbiliminde yer alan konularla örtüşecek biçimde dili tüm yönleriyle (dil felsefesi, sesbilim, nahiv, belağat, sözlükbilim, etimoloji vb.) ele almışlardır. Filologlar ise daha çok metnin tesisi ve tespitiyle ilgilenmişlerdir.

Dolayısıyla Arap dili bilginlerinin çalışmalarını filolojinin kapsamı içerisinde almak ve filolojiyi Arapça'ya *fikhu'l-luga* şeklinde tercüme etmek doğru değildir.

Arap dili bilginlerinin çalışmaları çağdaş Arap dilcileri tarafından Arapça'ya *ilmu'l-luga* şeklinde çevrilen dilbilimin kapsamı içerisinde ele alınabilir mi?

Batı'daki dilbilim araştırmaları tarihi Hint-Avrupa dil ailesine mensup dilcilerin çalışmalarıyla sınırlıdır. Hatta Batılı dilbilimcilerin etütleri, Sanskritçe dilinin varlığından haberdar olana kadar sadece Yunanca ve Latinceye dayanıyordu. Onlar, Ortaçağ'daki Arap dili ile ilgili araştırmalara hiç eğilmemişlerdir. Bu sebeple Arap dili çalışmalarını Batılı dil çalışmalarına dayandırmak, aralarında bir ilişki kurmaya çalışmak apaçık bir hata doğurur.²³

Arap dili bilginlerinin dili incelerken takip ettikleri yöntem Batılılarınkinden farklı olduğu gibi Araplarda dil araştırmalarının doğuşu ve gelişmesi de onlarınkinden farklıdır. Bu sebeple Arap dili bilginlerinin çalışmalarının Batı'daki dilbilim tarihinin içerisine dâhil etmek de doğru değildir.²⁴

Görüldüğü gibi ilk dönemde Arap dili bilginleri arasında Batı'daki şekliyle filoloji ile dilbilim ayırımı yoktur. Arap dili bilginleri, çalışmalarını *fikhu'l-luga*, *ilmu'l-luga* veya başka bir isim altında yapmış olmakla birlikte kastettikleri şey aynıdır.

B- Çağdaş Dönem

Filoloji ve dilbilim terimleri Batı'da olduğu gibi çağdaş Arap dili bilginleri arasında da tanım, muhteva ve sahip oldukları inceleme sahası açısından

23 er-Râcihî, *Fikhu'l-luga*, s. 16-17.

24 er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 55-56.

birbirleriyle karıştırılan, çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılan iki terimdir.

Arap dilinde *fikhu'l-luga* ve *ilmu'l-luga* terimlerinin kullanımı hususunda iki temel görüş bulunmaktadır. Bunların ilki *fikhu'l-luga* ve *ilmu'l-luga* terimlerini eşit görürken diğeri ise bu terimleri birbirinden ayırmaktadır. Bunun sebebine gelince birinci görüşte olan dilciler, Araplardaki eski yöntemi esas almış Batılıların geliştirdiği modern yöntemle bağlı kalmamışlardır. İkinci görüşe taraf olan dilciler ise sadece modern yöntemle meşgul olduklarından neredeyse bütün çalışmalarında bu yöntemi esas almış klasik yöntemi ise yalnızca eleştirmekle yetinmişlerdir.²⁵

er-Râcihî'ye göre her iki bakış açısının da eksik olduğu konusu tartışmasızdır. Çünkü O, Araplarda yer alan dil araştırmalarındaki yöntemin kuşatıcı bir tarzda şu ana kadar hala tamamlanmadığını düşünmektedir. Batılıların geliştirdiği çağdaş yöntemi Arap dilini kapsamlı bir şekilde incelemeyen Arap diline uygulamak ise, ona göre hafife alınmayacak oranda bilimsel metottan uzaklaşmaktır.²⁶

Çağdaş Arap dili bilginlerinin *fikhu'l-luga* terimini, kaynağı tamamen batı olan *filoloji* karşılığında kullanmada bu terimden Arap dilinde ilk olarak bahseden İbn Fâris'ten ve daha sonra bu hususta ona uyan Ebû Mansûr es-Se'âlibî'den şüphesiz esinlenmişlerdir. Şu kadar var ki bu terimin kullanılmasında Batılıların takip ettiği yöntem ile klasik dönem Arap dili bilginlerinin takip ettiği yöntem birbirinden tamamen farklıdır.

Filoloji ve dilbilim terimlerinin, bazı çağdaş Arap dilcileri tarafından Arapça'ya *fikhu'l-luga* ve *ilmu'l-luga* şeklinde tercüme edilmeye çalışıldığını belirtmiştik. Bununla birlikte bu çağdaş yazarlar arasında *fikhu'l-luga* konusunda yazıp çizen hatta kitabına bu adı verip de incelediği konulara bakıldığında *ilmu'l-luga*'yı kastettiği anlaşılan dilciler bulunmaktadır. Yine bu iki terimle aynı şeyi kasteden dilciler de vardır.

Meselâ çağdaş Arap dili bilginlerinden Ali Abdulvâhid Vâfî *Fikhu'l-luga* isimli eserinde Sâmi dil ailesine mensup diller hakkında genel bilgiler verdikten sonra şu konuları inceler: Arap dilinde yer alan sesler, bu seslerin mahreç ve sıfatları, Arap dilinin söz dağarcığını oluşturan kelimeler, Arap dilinin gelişmesinde rol oynayan iştikâk, müşterek, ezdâd vb. unsurlar, Arap dili ve belağatında bulunan kurallar.²⁷

Vâfî'nin ayrıca *İlmü'l-luga* adını taşıyan bir başka eseri de bulunmaktadır. Bu eserinde ise dilbilimin tanımı ve işlevi, dilin doğuşu, dil aileleri, dillerin

25 er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 11.

26 er-Râcihî, *Fikhu'l-luga*, s. 11.

27 Ali Abdulvâhid Vâfî, *Fikhu'l-luga*, Kahire: Mektebetu Nahdati Mısır, 1393/1973.

gelişmesi ve birbirleriyle mücadelesi, delâlet gibi dilbilimin inceleme sahasına giren konular işlenmektedir.²⁸

Aynı şekilde Muhammed el-Mubârek, *Fıkhu'l-luga ve hasâisu'l-Arabiyye*; Subhî es-Sâlih, *Dirasât fi fıkhi'l-luga*, Kâsid Yâsir ez-Zeydî, *Fıkhu'l-lugati'l-Arabiyye*; Remzi Münir Bealbeki, *Fıkhu'l-Arabiyyeti'l-mukâren*; Ahmed Muhammed Kudur, *Medhal ila fıkhi'l-lugati'l-Arabiyye*; Muhammed el-Antakî, *Dirâsât fi fıkhi'l-luga*; Muhammed b. İbrahim el-Hamed, *Fıkhu'l-luga* adlı eserlerinde genel olarak dilbilimin konuları özelde ise Arap dilinin hususiyetleri üzerinde durmuşlardır.²⁹

Görüldüğü gibi söz konusu iki ıstılâhın birbiriyle karıştırılması dili inceleyen kimseler nezdinde hafife alınmayacak zihin karışıklığına yol açmıştır.

Aslında çağdaş yazarların büyük çoğunluğu bu iki terimi eşit görmüş aralarında bir fark gözetmemiştir. Nitekim Ali Abdulvâhid Vâfi, iki terimi birbirinden açık bir şekilde ayırmamış tam aksine ikisini neredeyse bir görmüştür. Şu kadar var ki o, *fıkhu'l-lugayı* sadece bir dil ile yani Arap diliyle ilişkilendirmiştir. *İlmu'l-luga*'da ise ona göre sadece bir dil değil tüm diller incelenmektedir.

Bunu onun *İlmu'l-luga* adlı kitabında geçen şu sözlerinden anlıyoruz: "Bu kitabımıza *Fıkhu'l-luga* ismini vermek isterdik. Ancak bu ismin mutad kullanımında medlûlu tahsis edilmiştir. Böylece zikri geçen adlandırmadan sadece Arap diliyle alakalı araştırmalar anlaşılır hale gelmiştir."³⁰ Vâfi'nin bu düşüncesi diğer kitabı *Fıkhu'l-luga*'da yer verdiği konular incelendiğinde de açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Muhammed el-Mubârek de daha önce yaptığımız tanım ve ona çizdiğimiz çerçevesiyle *ilmu'l-luga* (dilbilim) için her iki isimlendirmenin (*fıkhu'l-luga* ve *ilmu'l-luga*) yapılabileceğini kabul eder. Ona göre her iki isimlendirme, maksadı ifade etmekte ve dil araştırmalarındaki bilimsel kullanım ile örtüşmektedir. O, bu şekilde bir isimlendirme ile her iki terimi kullanan selefimizden izinden gitmiş ve hedefe ulaşma noktasında tam isabet etmiş olacağımızı belirtir.³¹

28 Ali Abdulvâhid Vâfi, *İlmu'l-luğa*, Kahire: Mektebetu Nahdati Mısır, 1404/1984.

29 Muhammed el-Mubârek, *Fıkhu'l-luga ve hasâisu'l-Arabiyye*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981; Subhî es-Sâlih, *Dirasât fi fıkhi'l-luga*, Dimaşk: Matbaatu Camiati Dimaşk, 1379/1960; Kâsid Yâsir ez-Zeydî, *Fıkhu'l-lugati'l-Arabiyye*, Ammân: Dâru'l-furkân, 1425/2004; Remzi Münir Bealbeki, *Fıkhu'l-Arabiyyeti'l-mukâren*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1999; Ahmed Muhammed Kudur, *Medhal ila fıkhi'l-lugati'l-Arabiyye*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1424/2003; Muhammed el-Antakî, *Dirâsât fi Fıkhi'l-luga*, Beyrut: Dâru's-şark, 1389/1969; Muhammed b. İbrahim el-Hamed, *Fıkhu'l-luga*, Riyad: Dâru İbn Huzeyme, 1426/2005.

30 Ali Abdulvâhid el-Vâfi, *İlmu'l-luga*, s. 16.

31 Muhammed el-Mubârek, *Fıkhu'l-luga ve hasâisu'l-Arabiyye*, s. 39.

Aynı şekilde Subhî es-Sâlih, *fikhu'l-luga* ile *ilmu'l-luga* arasında bulunan farklılıkların sınırını çizmenin çok zor olduğunu ifade eder. Çünkü bu iki ilmin ele aldığı konuların büyük bir bölümü Batılı ve Doğulu bazı dilcilere göre hem eskiden hem de günümüzde iç içe girmiştir. Dolayısıyla bu durum söz konusu iki terimden birinin diğerinin yerine kullanılması hususunda müsamaha gösterilmesine sebep olmuştur.³²

Bununla birlikte Subhî es-Sâlih, çağdaş Arap dili araştırmacılarına kadîm isimlendirmenin değiştirilmemesi; *fikhu'l-luga* isminin tercih edilmesi ve dil araştırmalarının tamamını kapsayacak şekilde kullanılması teklifinde bulunmakta hatta böyle bir teklifin kendisine çok sevimli geldiğini dile getirmektedir. Çünkü bir şeye ait olan her ilim, onun fıkhi demektir. O zaman dil çalışmalarının tamamının fıkhi diye adlandırılması ona ne kadar da layıktır.³³

Kemâl Muhammed Bişr, *Dirâsât fi ilmi'l-luga* adlı eserinde dil ile ilgili istilâhlar başlığı altında meseleyi inceler. İlk dönemde *fikhu'l-luga* istilâhının dil ile alakalı çeşitli konular için kullanıldığını ancak bu konuların iki ana başlık altında toplanabileceğini belirtir.³⁴

Bunların ilkinde genel olarak dil hazinesi denilebilecek sözcükleri ele alan sözlük çalışmaları diyebiliriz. Ancak bu çalışmalarda sözcükler sadece anlam açısından değil terâdüf (eş anlamlılık), müşterek (ortak anlam), ezdâd (zıt anlamlılık), naht, iştikâk, mecâz, hakikat gibi tüm yönleriyle ele alınmaktadır.

İkincisinde ise *fikhu'l-luga* terimi, ilimlere giriş veya bir mukaddime olarak kabul edilen genel araştırmalar için kullanılmaktadır. Bu araştırmalarda dilin orijini; dil lehçeleri; dilin kaynakları; dilin işlevi; dilde ta'lîl, kıyas ve lahn gibi meseleler incelenmektedir.

Kemâl Muhammed Bişr, yukarıda ifade edilen her iki anlamıyla *fikhu'l-luga'* ya İbn Cinnî, İbn Fâris ve Seâlibî'nin eserlerinin misâl gösterilebileceğini ifade eder.

Bişr, yukarıdaki iki başlığa onlarla bağlantılı üçüncü bir başlık eklenebileceğini ifade eder. Bu başlık altında da genel olarak Arap dili bilginleri ve onların eserleri etüt edilmektedir.

Bişr, *fikhu'l-luga* çalışmalarının çağdaş dönemde de yukarıda söz konusu olan konularla ilgilendiğini ancak bazı araştırmacıların bu terimi günümüz-

32 Subhi es-Sâlih, *Dirâsât fi fikhi'l-luga*, s. 3.

33 Subhi es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 4-5.

34 Kemâl Muhammed Bişr, *Dirâsât fi ilmi'l-luga*, Kahire: Dâru'l-Maârif, 1986, s. 43.

deki yeni anlamıyla *ilmu'l-luga* ile (linguistic) karıştırdıklarını ve her iki terimi eş anlamda kullandığını söylemektedir.³⁵

Bişr'e göre *fıkhu'l-luga* terimi hem ilk dönem hem de çağdaş dönemdeki anlamıyla *ilmu'l-luga'nın* (linguistic) sadece bir halkasını teşkil etmektedir. Bundan dolayı günümüzde *fıkhu'l-luga* terimi bırakılıp dil araştırmalarının bütünü için kullanılan *ilmu'l-luga* terimiyle yetinilebilir. Bununla birlikte Bişr, asırları kapsayan uzun tarihi bir mirası ifade ettiği için *ilmu'l-luga* terimiyle karıştırılmaması şartıyla *fıkhu'l-luga* teriminin korunmasında bir mâni görmüyor. Çünkü aralarında umûm husûs alâkası vardır başka bir ifadeyle *fıkhu'l-luga*, *ilmu'l-luga'nın* kapsamı içerisinde yer almaktadır. Yoksa bu iki terim müterâdif yani eş anlamlı değildir.³⁶

Konuyu detaylı bir şekilde inceleyen Abduh er-Râcihî, erken dönem Arap dili çalışmalarının Batıların anladığı şekliyle filolojinin kapsamı içerisinde değerlendirilemeyeceğini dolayısıyla *fıkhu'l-luga* diye isimlendirmenin doğru olmayacağını belirtir. O, erken dönem Arap dili bilginlerinin çalışmalarının *ilmu'l-luga'nın* yani Batı'daki karşılığıyla dilbilimin altında değerlendirilmenin daha doğru olacağı yönünde kanaat bildirir. Ayrıca günümüzde dil araştırmalarında bir ıstılâh üzerinde ittifak edilmesinin daha uygun olacağını ifade eder.³⁷

Sonuç olarak diyebiliriz ki Batı'daki anlam ve çerçevesiyle filolojinin (philology) Arapça'ya *fıkhu'l-luga* diye tercüme edilmesi doğru değildir. Çünkü Arap dili bilginlerinin *fıkhu'l-luga* ile kastettiği anlam filolojiden tamamen farklıdır.

Aynı şekilde günümüzde bazı Arap dili bilginleri, isimlendirme hususunda ikilemeden ve karışıklıktan kurtulmak için *fıkhu'l-luga* terimini sadece bir dildeki yani Arap dilindeki dil çalışmalarıyla sınırlandırmakta *ilmu'l-luga* terimini ise bütün dillerdeki çalışmaları kapsayacak şekilde kullanma görüşünü benimsemektedirler. Kanaatimizce böyle bir düşünce de doğru değildir.

Çünkü dil araştırmalarında *fıkhu'l-luga* ve *ilmu'l-luga* şeklindeki kullanım sadece Arap diline mahsustur. Aynı şekilde lügat ve dil açısından ilim ile fıkıh aynı anlama gelmektedir. Arap dili kültüründe de aynı anlamda kullanılmıştır. Nitekim İbn Fâris, *es-Sâhibî fi fıkhi'l-luga ve süneni'l-Arab fi kelâmihâ* adlı eserinde fıkıh kavramını kullanırken Suyûtî, *el-Muzhir fi 'ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ* adlı eserinde ilim kavramını tercih etmektedir. Ancak Suyûtî, İbn

35 Kemâl Muhammed Bişr, *Dirâsât fi ilmi'l-luga*, s. 44.

36 Aynı yer.

37 er-Râcihî, *Fıkhu'l-luga*, s. 56.

Fâris'ten farklı bir şeyi kastetmemektedir. Tam aksine aynı şeylere işaret etmektedirler. Söz konusu iki eser incelendiğinde her iki müellifin benzer konuları incelediği görülecektir.

Muhammed el-Mubârek'in belirttiği gibi günümüzde Batı'da dilbilimin (linguistic) ifade ettiği anlam Arapça'da hem *fikhu'l-luga* hem de *ilmu'l-luga* terimleri ile karşılanabilir. Yani her iki isimlendirme de maksadı ifade etmektedir. Muhammed el-Mubârek'in bu düşüncesi kanaatimizce çok yerindedir.

Her iki isimlendirmenin yapılabileceği yönündeki düşüncemizi korumakla birlikte isimlendirme konusunda birliğin sağlanması ve bu noktadaki ikilemden kurtulmak için Subhî es-Sâlih'in *fikhu'l-luga* isminin tercih edilmesi ve dil araştırmalarının tamamını kapsayacak şekilde kullanılması şeklindeki teklifi de kanaatimizce çok uygun bir tekliftir.

Arap dilinde *fikhu'l-luga* ve *ilmu'l-luga* terimlerinin kullanımı konusunda ilk ve çağdaş dönem Arap dili bilginlerinin görüşlerine yer verildi. Şimdi de *fikhu'l-luga*'nın veya başka bir ifadeyle *ilmu'l-luga*'nın tanımı, konusu ve gayesi üzerinde durulacaktır.

III- Fikhu'l-Luga veya İlmü'l-Luga'nın Tanımı, Konusu ve Gayesi

Bu başlık altında *fikhu'l-luga* veya *ilmu'l-luga*'nın tanımı, konusu ve gayesi ele alınacaktır. Çağdaş dönemdeki tartışmalar bir kenara bırakılacak olursa *fikhu'l-luga ve ilmu'l-luga* terimlerinin Arap dili tarihinde hemen hemen aynı anlamda kullanıldığı daha önce ifade edilmişti. Bu sebeple bundan sonraki bölümlerde sadece bir terimi, *fikhu'l-luga* terimi kullanılacaktır.

A- Tanımı

Fikhu'l-luga terimi, fıkıh teriminin el-luga (dil) terimine izafe edilmesiyle oluşmuş bir izafet terkidir. *Fikhu'l-luga*'nın tanımına geçmeden önce bu terkihi oluşturan fıkıh ve el-luga terimlerinin kısaca açıklanması konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bu sebeple söz konusu iki terim üzerinde kısaca durulacaktır.

Söz konusu izafet terkiğini oluşturan terimlerden ilki olan fıkıh sözlükte "bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak" gibi anlamlara gelmekte ve kendisiyle yakın anlama gelen ilme göre daha özel bir anlam taşımaktadır. Kur'ân'da, hadiste ve İslâm'ın ilk dönemlerinde fıkıh kelimesinin kullanımı bu sözlük anlamı çerçevesinde kalmış olmakla birlikte, Kur'ân ve hadisin İslâm toplumunun iki temel bilgi kaynağı olması sebebiyle kelime genelde Kur'ân ve hadis merkezli dini bilgiyi ve anlayışı ifade eden bir kavram olarak daha yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Ancak söz konusu kullanım delâletin tahsîsi bâbındandır. Çünkü fıkıh kavramı, dini ilimler dışın-

da kalan diğer ilimler için de kullanılabilir. Dini ilimler için daha yaygın olarak kullanılması dini ilimlerin şerefi ve üstünlüğü dolayısıyladır.³⁸

Terkibin diğer terimi *el-luga* ise l-ğ-v (لعو) kökünden türemiş bir kelime olup sözlükte söz, kelâm, konuşma, dil, lehçe, terim, ifade gibi anlamlara gelmektedir.³⁹

el-Luga (dil)'nin ıstılâhî anlamı için Arap dili bilginleri tarafından birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımların en meşhurlarını aktarmak istiyoruz.

Arap dilbilimcileri arasında dilin tanımını yapan ilk dil bilgini olan İbn Cinnî (ö. 392/1001), *el-luga* (اللغة) teriminini şöyle tarif eder: "*el-Luga (dil), her toplumun dilek ve arzularını, maksat ve gayelerini, düşüncelerini ifade ettikleri seslerden örülü bir konuşma düzenidir.* (اللغة أصوات يعبر بها كل قوم عن أغراضهم)."⁴⁰

İbn Cinnî'in yaptığı bu tanıma göre dil, sese dayalı bir sistemdir. Sözlü olmayan diğer iletişim vasıtaları tanımın dışında bırakılmıştır. Toplumun bireyleri, düşüncelerini, duygularını, istek ve arzularını kaynağı ses olan, sözcüklerden oluşan ibarelerle muhataplarına aktarırlar. Dolayısıyla dil, insanların birbirleriyle iletişimde bulunma ihtiyacından doğmuştur. Bu sebeple de toplumsal bir olgudur. Yani ancak bir toplum içinde doğup gelişebilir.

İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), *el-Muhtasar*'da *el-luga*'yı (dil) şu şekilde tanımlar: "*el-Luga (dil), bir mânâ (anlam) için tayin edilmiş her lafızdır.* (اللغة كل لفظ وضع (المعنى)."⁴¹

İsnevî (ö. 772/1370)'de *el-luga*'yı, "*el-Luga (dil), çeşitli anlamlar için belirlenmiş (ortaya konulmuş) lafızlardan ibarettir.*" şeklinde tanımlar. (اللغة عبارة عن الألفاظ (الموضوعة للمعاني)."⁴²

İbn Haldûn (ö. 732/1332) göre "*dil (el-luga), insanın maksadını anlatmak için kullandığı ibaredir.*"

Ayrıca *el-luga* ıstılâhî kelimelerin anlamlarını inceleyen sözlük ilmi (lûgat) içinde kullanılmaktadır.⁴³ Nitekim İbn Haldûn, lisânî ilimler başlığı al-

38 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, ts., XIII, 522; Muhammed b. İbrahim el-Hamed, *Fıkhu'l-luğa*, s. 17; Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *DİA*, XIII (İstanbul 1996), s. 1.

39 İbn Manzûr, *a.g.e.*, XV, 250-252; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 33; Muhammed b. İbrahim el-Hamed, *a.g.e.*, s. 17

40 İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, 33.

41 İbnu'l-Hâcib, *Muhtasaru Münteha's-su'l ve'l-emel fi ilmey'l-usûl ve'l-cedel*, (thk. Nezîr Hamâdû), Beyrut 1427/2006, I, 220; es-Sübkî, *Ref'u'l-hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, (thk. Ali Muhammed Muavvez - Adil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1419-1999, I, 349; Suyûtî, *el-Muzhîr*, s. 8.

42 Suyûtî, *el-Muzhîr*, I, 8.

43 Kemâl Muhammed Bişr, *Dirâsât fi ilmi'l-luga*, s. 36.

tında Arap dili ile ilgili ilimleri incelerken sözlük ilminden 'ilmu'l-luga (علم اللغة - lügat ilmi) diye bahsetmektedir.⁴⁴

Yukarıda *fıkhü'l-luga* ter kibini oluşturan fıkıh ve el-luga kavramları üzerinde duruldu. Şimdi *fıkhü'l-luga* teriminin tanımına geçilebilir.

Fıkhü'l-luga terimi sözlükte dili iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak; dilin mahiyetini, özünü, hakikatini iyice idrak etmek kısaca dilin künhüne varmaktır.⁴⁵

Bir terim olarak *fıkhü'l-luga*, "dil ile ilgili meseleleri, konuları inceleyen ilme verilen addır" şeklinde tanımlanabilir. Bu tanım şöyle açılabilir. *Fıkhü'l-luga*, bir dilde yer alan sesleri, basit ve bileşik sözcükleri yani o dilin söz dağarcığını inceler. O dili fonetik, fonoloji, sarf, nahiv, belâğat ve delâlet açısından ele alır. O dilde meydana gelen değişiklikler yani zaman içerisinde geçirdiği merhaleler ve o dilden türemiş lehçeler üzerinde durur. Ayrıca Arap dili etrafında koparılmak istenen yaygaraları ve Arap dilinin karşılaştığı problemleri etüt eder.⁴⁶

B- Konusu

En genel anlamıyla, *fıkhü'l-luga*'nın konusu sese dayalı bir sistem olan dilin kendisidir. Bununla birlikte *fıkhü'l-luga*'nın ele aldığı temel konular maddele halinde aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

Fıkhü'l-luga'nın ilgilendiği temel konuların başında dilin orijini meselesi gelmektedir. Arap dili bilginleri, bu meseleyi genel olarak dilin orijini, menşei, ortaya çıkışı, "tevkîfi mi yani vahye ve ilhama mı dayanıyor yoksa istilâhî mi yani insan ürünü müdür" başlığı altında tartışmışlardır.⁴⁷

İnsanlar arasında en önemli iletişim aracı olan dilin tanımı, işlevi, gelişimi ve geçirdiği evreler üzerinde durur.

Ses bilimi (ilmü'l-esvât - علم الأصوات) içinde yer alan konular. Yani Arap dilinde yer alan seslerin meydana gelişini, yapılarını, mahreçlerini, sıfatlarını, bu seslerin birleşme ve değişmelerini, sesin ses dalgalarıyla dinleyiciye aktarılması gibi dilin ses yönü ile alakalı meseleleri inceler. Günümüzde sesin asıl yapısını inceleyen bilime fonetik (phonetics); ses unsurunu dildeki işlevi açısından inceleyen bilime ise fonoloji (phonology) denilmektedir.

Arap gramerinin söz dizimi kuralları ile 'rab olgusunu ele alan nahiv ilminin (syntax - علم النحو) araştırma alanına giren konular. Nahiv ilmi, kelime-

44 İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, (thk. Dervîş el-Cuveydî), Beyrut 1996, s. 545, 547.

45 Muhammed b. İbrahim el-Hamed, *Fıkhü'l-luga*, s. 19.

46 Muhammed b. İbrahim el-Hamed, *a.g.e.*, s. 19.

47 Geniş bilgi için bakınız: Ramazan Demir, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, (Basılmamış Doktora Tezi, MÜ SBE Arap Dili ve Belâğatı Bilim Dalı), İstanbul 2008.

lerin cümle içindeki durumunu, cümlelerin düzgün bir şekilde kuruluşunu ve kelimenin son harfinin harekesini yani i'râbını inceleyen bilim dalıdır. Cümle bilimi, söz dizimi ve sentaks da denilmektedir.⁴⁸

Arap dilindeki kelimeleri yapı bakımından inceleyen sarf ilminin (morphology - علم الصرف) kapsamı alanına giren konular.

Düzenli ve yerinde söz söyleme usûl ve kâidelerini inceleyen belâgat ilminin içinde yer alan konular. Belâgat, kelâmın fasîh olmakla birlikte muktazây-ı hâle de uygun olmasıdır. Yani sözün açık seçik, anlaşılır olmasının yanında yerinde, zamanında ve yeterince ifade edilmesidir. Belâgat meânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç ana bölüme ayrılır.⁴⁹

Lafız (ed-dâll) ile anlam (el-medlûl) arasındaki ilişki konusu. Lafız ile anlam arasındaki ilişkiyi inceleyen ilme delâlet ilmi (semantic - علم الدلالة) denilmektedir. Bu ilme (anlambilim - علم المعنى) ve vad' ilmi (علم الوضع) de denilmektedir.

Arap dilinin söz dağarcığını oluşturan kelimelerin anlamlarının çeşitli yönlerden incelendiği sözlük çalışmaları. Arap dilinin bu dalını ele alan ilme lügat ilmi (sözlükbilim/lexicography - علم اللغة) diyoruz.

Arap dilinin terâdüf (eş anlamlılık), müşterek (ortak anlam), ezdâd (zıt anlamlılık), kıyas, naht, iştikâk, mecâz ve hakikat gibi özellikleri.

Arap dili bilginleri ve onların eserleri.

Arap diline ait lehçeler ve bu lehçeler arasındaki farklılıklar.

C- Gayesi

Fıkhu'l-luga çalışmalarının kapsam alanı, genel olarak dil özel olarak da Arap dili ile ilgilidir. Dolayısıyla burada Arap dili çalışmalarının hedeflerini maddeler halinde sıralamak istiyoruz.

Arap dili çalışmalarının en temel gayesi Kur'ân'ı Kerim'in ve diğer dini metinlerin doğru ve tam olarak anlaşılmasını sağlamaktır.⁵⁰ Çünkü söz konusu metinlerin gerçek anlamda anlaşılmasının yolu Arap diline tam bir şekilde vâkıf olmaktan geçer. Nitekim Ebû Mansûr es-Se'âlibî bunu şu sözleriyle dile getirmektedir: "*Arap dili, dillerin en hayırlısıdır. Arapça'yı öğrenmeye*

48 et-Tehânevî, *Mevsû'atu keşşâfi ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc, çev. Corc Zeynâtî, Abdullah el-Hâlidî), Beyrut 1996, I, 23; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, Beyrut t.y., s. 37; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevdu'âtu'l-ulûm*, Kahire 1968, I, 144; İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII (İstanbul 2006), s. 300-306.

49 Hatîb el-Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh*, İstanbul 1306, s. 4; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-ulûm*, (thk. Abdülhamîd Hindâvî), Beyrut 1422/2001, s. 17, 153; et-Tehânevî, *a.g.e.*, I, 342; Saçaklızâde, *Tertîbu'l-ulûm*, s. 153; Hulusi Kılıç, "Belâgat", *DİA*, V (İstanbul 1992), 380.

50 er-Râcihî, *a.g.e.*, s. 34-35.

ve anlamaya çalışmak kişinin dini hassasiyetini gösterir. Çünkü Arap dili, ilmin aracı, dini iyi ve tam anlamının, derinlemesine kavramanın anahtarıdır.”⁵¹

Konuşmada ve Kur’ân kıraatinde görülen hataları (lahn) ortadan kaldırarak Kur’ân’ı ve Arap dilini korumak da Arap dili çalışmalarının gayeleri arasında yer alır.⁵²

Arap dilinin doğru, düzgün, anlaşılır ve kurallara uygun bir şekilde konuşulmasını sağlamak.

Dil çalışmalarının birçok ilimle bağlantısı vardır. Dolayısıyla dil çalışmalarının bir amacı da diğer ilimlere katkıda bulunmaktır.

Asıl amacı İslâm dinini yıkmaya, zayıflatmaya, Müslümanları İslâm dini konusunda şüpheye düşürmeye olan *Arapça zordur, i’râbı terk etme, lehçelere yönelme, Arapça’yı Latin harfleriyle yazma* gibi Arap dili aleyhinde yürütülen propagandalara karşı koymadır.⁵³

Sonuç

Arap dilinde *fıkhü’l-luga* ve *ilmü’l-luga* terimlerinin kullanımının, tanımının, konusunun ve gayesinin incelendiği bu makalede aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Arap dili bilginlerinin *fıkhü’l-luga* ve *ilmü’l-luga* terimleri ile ilgili çalışmalarını ilk ve çağdaş dönem olmak üzere iki döneme ayırmak mümkündür.

Fıkhü’l-luga terimi bildiğimiz kadarıyla ilk olarak hicrî IV. asırda İbn Fâris tarafından kullanılmıştır. Ancak bu dönemde söz konusu terimin tanımı hakkında bilgi verilmemektedir.

İlk dönemde *fıkhü’l-luga* ve *ilmü’l-luga* şeklinde bir ayırım yoktur. Yani ilk dönemde Arap dili bilginleri arasında Batı’daki şekliyle filoloji ile dilbilim ayırımı yoktur. Arap dili bilginleri, çalışmalarını *fıkhü’l-luga*, *ilmü’l-luga* veya başka bir isim altında yapmış olmakla birlikte kastettikleri şey aynıdır.

Çağdaş Arap dili bilginlerinin bir kısmı, ilk dönem Arap dili bilginlerinin dil çalışmalarını batı üzerinden okumuş ve filoloji (philology) ile dilbilim (linguistic) terimlerini Arapça’ya *fıkhü’l-luga* ve *ilmü’l-luga* şeklinde çevirmişlerdir.

51 Ebû Mansûr es-Se’âlibî, *a.g.e.*, s. 29.

52 es-Sîrâfî, *Ahbâru’n-nahviyyîn*, thk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ, Kahire 1405/1985, s. 34 vd.; İbnü’l-Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât ‘alâ enbâhi’n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhim, Kahire 1369/1950, I, 4-9; İsmail Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, XXXII (İstanbul 2006), s. 300-306.

53 Muhammed b. İbrâhim el-Hamed, *a.g.e.*, s. 25.

Bununla birlikte çağdaş dönemde de isimlendirme konusunda bir birlik bulunmamaktadır. Bu dönemde de söz konusu terimler birbiriyle karıştırılmış hatta birbirinin yerine kullanılmıştır.

Fıkhu'l-luga veya *ilmu'l-luga* terimlerinin kullanımı hususunda ikilemden ve karışıklıktan kurtulmak için bazı Çağdaş Arap Dili bilginleri, *fıkhu'l-luga* terimini sadece bir dildeki yani Arap dilindeki dil çalışmalarıyla sınırlandırmakta *ilmu'l-luga* terimini ise bütün dillerdeki çalışmaları kapsayacak şekilde kullanma görüşünü benimsemektedirler.

Günümüzde Batı'da dilbilimin (linguistic) ifade ettiği anlamın Arapça'da hem *fıkhu'l-luga* hem de *ilmu'l-luga* terimleri ile karşılanabileceğini savunan çağdaş Arap dili bilginleri de bulunmaktadır.

Subhî es-Sâlih'in *fıkhu'l-luga* isminin tercih edilmesi ve dil araştırmalarının tamamını kapsayacak şekilde kullanılması teklifinde bulunmaktadır.

Fıkhu'l-luga veya *ilmu'l-luga* terimi, "dil ile ilgili meseleleri, konuları inceleyen ilme verilen addır" şeklinde tanımlanabilir.

En genel anlamıyla, *fıkhu'l-luga*'nın konusu sese dayalı bir sistem olan dilin kendisidir.

Arap dili çalışmalarının en temel gayesi Kur'ân'ı Kerim'in ve diğer dini metinlerin doğru ve tam olarak anlaşılmasını; dilin hatalardan korunarak doğru, düzgün, anlaşılır ve kurallara uygun bir şekilde konuşulmasını sağlamaktır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1990.
- Antakî, Muhammed, *Dirâsât fi Fıkhi'l-luga*, Beyrut: Dâru's-şark, 1389/1969.
- Aydın, Mehmet, *Dilbilimin El Kitabı*, İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- Bayrav, Süheyla, *Yapısal Dilbilimi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969.
- _____, *Filolojinin Oluşumu*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1975.
- Bealbeki, Remzi Münir, *Fıkhu'l-Arabîyyeti'l-mukâren*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1999.
- Bişr, Kemâl Muhammed, *Dirâsât fi ilmi'l-luga*, Kahire: Dâru'l-Maârif, 1986.
- Durmuş, İsmail, "Nahiv", *DİA*, XXXII (İstanbul 2006), s. 300-306.
- Hamed, Muhammed b. İbrahim, *Fıkhu'l-luga*, Riyad: Dâru İbn Huzeyme, 1426/2005.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Alî en-Neccâr, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1371/1952.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî fi fıkhi'l-luga ve süneni'l-Arab fi kelâmihâ*, Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1324/1910.

- İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Cemaleddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr, *Muhtasaru Münte-ha's-su'l ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, thk. Nezîr Hamâdû, Beyrut 1427/2006.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Mukaddime*, thk. Dervîş el-Cuveydî, Beyrut 1996.
- İbnu'l-Kıfî, Ebu'l-Hasan Cemâleddîn, *İnbâhu'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, Kahire 1369/1950.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Karaman, Hayreddin, "Fıkıh", *DİA*, XIII (İstanbul 1996), s. 1-14.
- Kazvîni, Hatîb, *Telhîsu'l-miftâh*, İstanbul 1306.
- Kılıç, Hulusi, "Belâgat", *DİA*, V (İstanbul 1992), s. 380-383
- Kocaman, Ahmet, *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*, Ankara: Dil Derneği Yay., 2006.
- Kudur, Ahmed Muhammed, *Medhal ilâ fıkhi'l-lugati'l-Arabiyye*, Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1424/2003.
- Mubârek, Muhammed, *Fıkhü'l-luga ve hasâisu'l-Arabiyye*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Râcihî, Abduh Ali İbrahim, *Fıkhü'l-luga fi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1392/1972.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'aşî, *Tertîbu'l-'ulûm*, thk. Muhammed b. İsmâil es-Seyyid Ahmed, Beyrut 1408/1988.
- Sâlih, Subhî, *Dirasât fi fıkhi'l-luga*, Dimaşk: Matbaatu Camiati Dimaşk, 1379/1960.
- Sa'rân, Mahmûd, *İlmu'l-luga*, Dimaşk: Matbaatu'r-Ravda, 1415/1994.
- Saussure, Ferdinand De, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Ankara: TDK Yay., 1976.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr, *Fıkhü'l-luga ve esrâru'l-Arabiyye*, şrh. Yâsîn el-Eyyûbî, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1419/1999.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâceddîn, *Miftâhu'l-'ulûm*, Beyrut ts.
- Sîrâfî, Ebû Saîd Hasan, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ, Kahire 1405/1985.
- Subkî, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvahhâb, *Ref'u'l-hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, thk. Ali Muhammed Muavvez-Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut 1419/1999.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *el-Muzhir fi ulûmi'l-luga ve envâ'ih*, Beyrut 1987.
- Taşköprüzâde, Ebu'l-Hayr İsamüddîn Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevdû'âti'l-'ulûm*, Kahire 1968.
- Teftâzânî, Sa'deddîn Mes'ûd, *el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Beyrut 1422/2001.

Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsû'atu keşşâfî istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc, çev. Corc Zeynâtî, Abdullah el-Hâlidî, Beyrut 1996.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Ankara 2005.

Vâfî, Ali Abdulvâhid, *Fıkhü'l-luga*, Kahire; Mektebetu Nahdati Mısır, 1393/1973.

_____, *İlmu'l-luga*, Kahire: Mektebetu Nahdati Mısır, 1404/1984.

Zeydî, Kâsid Yâsir, *Fıkhü'l-lugati'l-Arabiyye*, Ammân: Dâru'l-furkân, 1425/2004.